

Mutatvány a készülő cseremiszi etimológiai szótárból

The authors are writing the first-ever Etymological Dictionary of Cheremis. This paper presents some entries from the dictionary in progress (the dictionary will contain 5000 entries altogether). The entries include four structural components: (1) The entry and its meaning in Hungarian. (2) The illustration of the origin/history of the word with a focus on data from the languages of the Volga–Kama area. (3) An interpretation of the relevant data. (4) Bibliography.

A címben szereplő szerzőpáros azt a célt tűzte maga elé, hogy összeállítja a cseremiszi nyelv etimológiai szótárát.¹ A mű szükségessége mellett számos nyomós érvet lehet felsorakoztatni. Az első az, hogy eddig még nem készült ilyen munka. F. I. Gordeev kísérlete (l. Gordeev 1979, 1983) egyrészt torzóban maradt, másrészt munkamódszere miatt – nem veszi figyelembe az uralisztikai és a cseremiszi hangtörténeti kutatások eredményeit – nem nagyon lehet rá támaszkodni.

Az újonnan készülő cseremiszi etimológiai szótár szócikkeit négy szerkezeti egységből kívánjuk felépíteni. Az első rész a címszó, mely megegyezik a tárgyalandó szónak a cseremiszi irodalmi nyelv értelmező szótárában megadott alakjával és magyar nyelvű jelentésével. A második részben közöljük a szó történetét illusztráló, lehetőség szerinti minél teljesebb adatbázist (középpontba állítva a Volga–Káma vidéki nyelvi area² adatait a szó nyelvöldrajzi összefüggéseinek bemutatására), a harmadik részben az adatok összefüggésének módját interpretáljuk, és végül a negyedikben csatoljuk a címszót korábban tárgyaló irodalmat.

Az UEW az uráli etimológiai kutatások legkiemelkedőbb szintézise a 20. században, de a cseremiszi nyelvnek nem volt a szótár munkatársai között kimondott szakembere, így számos szó esetében – amint ez a mellékelt mutatványból is kitűnik – helyesbítésekre, kiegészítésekre van szükség. Technikai szempontból ez azt jelenti, hogy a tervezett cseremiszi etimológiai szótár szócikkei az uráli etimológiák esetében ráépülnek az UEW szócikkeire. Így tehát a cseremiszi etimológiai szótárban uráli eredetű szavakban praktikusnak tűnik megtartani az

¹ Jelen cikk az OTKA támogatásával készült, nyilvántartási szám T 48805.

² A Volga–Káma vidéki nyelvi area működésének részleteiről l. Bereczki 1983, Agyagási 2005a: 32–38.

UEW által használt megoldásokat a forrás- és irodalmi hivatkozásokban. Az ott követett eljárás által ugyanis (a szerző vezetéknevének megadása mellett a közlemény megjelenési helyének feltüntetése rövidített formában a finnugrisztikában általánosan elterjedt rövidítési gyakorlatnak megfelelően) igen helytakarékos. Szükségtelenné teszi a felhasznált irodalom minden egyes tételének külön irodalomjegyzékben való felsorolását, miközben teljes értékűen eligazítja az olvasót. Helykímélés és a könnyebb kezelhetőség végett jónak láttuk, hogy a cseremiszi szó etimológiája szempontjából irreleváns nyelvjárási adatok felsorolását egyes nyelvek, elsősorban a lapp, vogul és az osztják esetében, lerövidítjük, a szamojéd megfelelőkre pedig csak utalunk, kivéve, ha a finnugorságban nincs a cseremiszi szónak megfelelője.

A cseremiszi csuvas és tatár jövevényszavait Räsänen máig nagy elismerésben részesített monográfiákban dolgozta fel (l. ČLČ, TLC), de ezek megjelenése óta csaknem száz év telt el, s az időközben megjelent terjedelmes cseremiszi, csuvas és tatár szótárak hatalmas mennyiségű új adatot tartalmaznak. Ennek illusztrálására elég felhozni a cseremiszi–csuvas lexikális kapcsolatokat. Räsänen említett monográfiájában kb. félezernyi csuvas jövevényszót mutatott ki a cseremiszből. Készülő szótárunk mintegy ötezer címszót tárgyal, s ezekből valamivel több mint 1600 a csuvas, illetve volgai bulgár eredetű szavak száma, tehát háromszorosa a Räsänennél találhatóknak. Räsänen nyomdokaiban haladva M. R. Fedotov is áttekintette a cseremiszi nyelv csuvas jövevényszavait (Fedotov 1990: 154–288). A Fedotov által tárgyalt címszavak mennyisége némileg meghaladja Räsänen listáját, de módszertani tekintetben a szójegyzék nem hoz újat: a tárgyalt címszavak mellett csak a hozzátartozó cseremiszi és török adatok (hiányos) felsorolását találjuk, a szerző meg sem kísérli az átdadó alakok hangtani és kronológiai rekonstrukcióját.

A cseremiszi szókincs Volga-vidéki török nyelvekből származó jövevényszavait N. I. Isanbaev is áttekintette kétkötetes munkájában. Az első kötetben (1989) a szerző szót ejt arról a tényről, hogy a cseremiszi szókincsben a közvetlenül átvett csuvas, tatár és baskír jövevényszavak mellett jelentős a más nyelvekből – arab, perzsa, mongol, orosz, csuvas (bulgár) – tatár közvetítéssel kölcsönzött jövevényszó, melyeket véleménye szerint a hangalakjuk miatt szintén tatár kölcsönzéseként kell kezelni, ugyanakkor nem vállalja fel ezek rendszeres tárgyalását. Néhány példát sorol csak fel nyelvenként, melyekben a tárgyalt szavaknak sem a kiinduló nyelvi alakja nem szerepel, sem pedig a közvetítés fonetikai részleteinek rekonstrukciója. Pedig rendelkezésre állnak, és már az ő rendelkezésére is álltak színvonalas kutatások e témában, melyek megkönnyítették volna a dolgát. B. Scherner 1977-es monográfiájában a tatár nyelv arab és perzsa jövevényszavainak széles körét tárgyalja, azokat is, melyek tatár közvetítéssel kerültek a cseremiszibe. A tatár és csuvas nyelv mongol

jövevénytiszavainak szakszerű feldolgozását pedig Róna-Tas András tollából olvashatta volna, vö. Róna-Tas 1982. De legbosszantóbb a kronológiai dimenzió teljes figyelmen kívül hagyása, mely az egész kötetet végigkíséri, bármilyen szókészleti rétegről is legyen szó. Így aztán a következő fejezetben hiába szól a különböző török nyelvekből származó szavak hangtani kritériumok alapján történő elkülönítéséről (39–60), nem tudja levonni a szükséges és kínálkozó következtetéseket az átadó nyelv történeti állapotának és nyelvjárási tagoltságának meghatározására vonatkozóan. A könyv leginkább használható két fejezete a tatár jövevénytiszavak nyelvföldrajzi jellemzése (67–103), melyben a tatár jövevénytiszavakat a cseremiszi nyelvjárásokban való elterjedtségük alapján csoportosítja a szerző, (ezt az információt Beke Cseremiszi nyelvjárási szótára is szolgáltatja), valamint a tatár jövevénytiszavak művelődéstörténeti megközelítésű, tematikus csoportosítását adja (104–147).

Isanbaev munkájának második kötetében (1994) kommentár nélkül, jegyzékszerűen sorolja fel a cseremiszi nyelv török jövevénytiszavait. Adatainak túlnyomó része már korábról ismert, másrészt kis területeken elterjedt baskíriai tatár kölcsönzéseket tartalmaz, melyeket nem vettünk fel címszójegyzékünkbe. Amennyiben eddig még nem tárgyalt, a cseremiszi szélésebb körben elterjedt kölcsönzést találunk nála, hivatkozunk rá, különben nem.

A cseremiszi–csuvas lexikális kölcsönhatással kapcsolatban rá kell mutatnunk egy fontos új szempontra. A régebbi kutatók, mint Y. Wichmann, M. Räsänen és sokan mások M. R. Fedotovval bezárólag (vö. Fedotov ESČ) a volgai bulgár és a csuvas kapcsolatát az előd és az utód viszonyaként fogták fel (l. Agyagási 2003: 41). Ez az álláspont ma már nem tartható. A volgai bulgár nyelvnek a tatárjárás korára a vokalizmus rendszerszerű különbségei alapján három egyidejűleg létező nyelvjárást lehet elkülöníteni. Ezek a következők: 1. ócsuvas; 2. VB₁; 3. VB₂. A csuvas mellett a másik két volgai bulgár nyelvváltozathoz is sok szó átkerült a cseremiszibe.³ Itt megint meg kell különböztetni a közvetlen kölcsönzéssel átvett

³ Megjegyzendő, hogy a cseremiszi nyelvjárások a volgai bulgár nyelvjárásokból nemcsak jelentős számú jövevénytiszót vettek át, hanem számos volgai bulgár alakítani elemet is kölcsönöztek, ezek helyét és funkcióját a cseremiszi nyelv rendszerében l. Bereczki 2002. Serebrennikov már 1953-as cikkében felsorolta a mai cseremiszi és csuvasban kimutatható legfontosabb párhuzamos grammatikai jelenségeket, de a bemutatott párhuzamos jelenségek nyelvészeti megítélésében tévedett. A cikke címében „izoglossza-jelenségeknek” nevezett sajátosságokat a cikk végén (1953: 241) „tipológiai egyezéseknek” tartja, minthogy a csuvasban meg nem lévő volgai bulgár nyelvjárási eredetű jelenségeket nem tudja azonosítani. (Nem véletlenül, hiszen a cikk megírásának korában a volgai bulgár nyelv nyelvjárási tagolásának problematikája még fel sem vetődött.) A „tipológiai egyezések” forrásaként egy azóta kihalt cseremiszi nyelvjárást feltételez, melyre rárepedt valamely, a „kámiai-bolgárhoz” vagy a kazárhoz közelálló török nyelv (Serebrennikov 1953: 242), és bekövetkezett a nyelvek keveredése. A keveredésből szerinte győztesen a török nyelv került ki (melyet azonban nem nevez névén),

volgai bulgár elemeket a volgai bulgár közvetítésű más származásúaktól. A közvetített átvételek nagy száma egyébként a volgai bulgár nyelvnek az areában betöltött domináns nyelvi státuszából fakad (csakúgy, mint későbbi korban a kazanyi tatár esetében). Az eddig egységesen csuvas eredetűnek tartott jövevényszavakat igyekszünk differenciáltan, az új kutatási eredményekkel összhangban bemutatni. A volgai bulgár kölcsönzések forrásának lehetőség szerinti pontos meghatározása mellett rámutatunk az átvételek időrendjére is.

Az utóbbi évek kutatásai arra is fényt derítettek, hogy a cseremiszek és a csuvasok szomszédságában, a Vetluga, a Volga és a Vjatka által határolt területen élt egy ismeretlen nép, melyet ugyan nem önálló népnévvel, hanem szintén a *cseremiszi* toposszal neveztek meg a források (vö. Agyagási 2002), de ez nyelvileg nem volt azonos a finnugor eredetű cseremisszel (marival). E nép nyelvéből számos jövevényszó bekerült a csuvasba (innen sok esetben átment a tatárba, de a cseremiszibe is), valamint közvetlenül a cseremiszibe (l. Agyagási 2000: 3–24). A cseremiszi szókinccsnek ezt a szubsztrátumnyelvi rétegét is megkíséreljük feltárni.⁴

Az orosz jövevényszavak közül csak a meggyökeresedett régi kölcsönzéseket vettük fel a címjegyzékbe. E szavak száma ötszáz körül mozog. Ezt a jövevényszóréteget is az eddigieknél jóval differenciáltabban szándékszunk feldolgozni, figyelembe véve az orosz nyelvtörténet és a dialektológia eredményeit, s azt is vizsgáljuk, hogy nem valamely szomszéd nyelv közvetítésével került-e az orosz szó a cseremiszibe. (A cseremiszi nyelvjárások közvetlen kölcsönzéssel átvett régi orosz jövevényszavairól l. Agyagási 2004, 2005b, 2006.)

A cseremiszi ezernyi szállal fűződik a Volga–Káma vidéki area nyelveihez, s ezt a lexikológia területén is megpróbáljuk minél sokoldalúbban bemutatni. Nem szorítkozunk kizárólag a szókölcönzésekre, a frazeológiában is sok a kölcsönös kapcsolat, megtaláljuk a tükörfordítások különböző típusait, s véleményünk szerint egy igényes etimológiai szótárnak ezeket is tartalmaznia kell. A

amely nyelvi rendszerében azonban megőrizte a kihalt cseremiszi nyelvjárás grammatikai sajátosságait. E hipotézisét azonban Serebrennikov meg sem próbálta bizonyítani. Mindez csak azért érdemel említést ehelyütt, mert a cikk tévesen azt a benyomást kelti, mintha a volgai bulgáron kívül a cseremiszi más *r-török* nyelvvel is kapcsolatban állt volna, pedig ezt sem akkor, sem azóta semmi nem bizonyította.

⁴ A Volga és a Vetluga összefolyása környékén hajdan létezett, de ma már csak a csuvasban, cseremiszi és tatárban szubsztrátumelemek szintjén jelen lévő nyelv azonosítására megindultak a kutatások. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen kutatás nagy körülmények között igényel és számos probléma megoldását feltételezi. Jelen cikkben még korai lenne a megoldásról nyilatkozni, de a már rendelkezésre álló részeredmények biztatóak. A tervezett cseremiszi etimológiai szótárban reményeink szerint körvonalazódik a volgai–vetlugai szubsztrátumnyelv szókinccsének egy jelentős rétege, amely útmutatóul szolgálhat a nyelv eredetének tisztázásához.

tükörfordítások fontos csoportját képezik a cseremiszből az ún. páros igék. Ezek kivétel nélküli bemutatása jelentős mértékben megnövelné a szótár terjedelmét. Valamennyi páros igének nincs helye a lexikológiában. Ha a páros ige második komponense, az ún. modifikátor képzői (leggyakrabban igekötő) értékű, esetenként döntjük el, foglalkozunk-e a szerkezettel, ha ellenben új jelentés hordozója, mint pl. a cser. *mijen tolam* 'vki megjár vmilyen utat' (tkp. 'odamenve megjön') (vö. csuv. *kajsa kil-* ua.), feltétlenül be vesszük a *mijem* igét tárgyaló szócikkbe.

Nehéz probléma, hogy mit kezdünk az onomatopoeitikus szavakkal. Ezek száma a cseremiszből igen nagy. A *j* és az *l* kezdetű címszavak esetében Beke szótárában csaknem elérik a 20%-ot, más szókezdő hangoknál 10% körül mozognak, de akadnak hangok, pl. az *n*, amelyekkel alig kezdődik hangutánzó vagy hangfestő szó. A Volga–Káma vidéki area nyelveiben sok a hasonlóság az idetartozó szavakban, de hangtani szempontból többnyire szabálytalanok az egyezések. Mi csak a szabályos hangtani megfeleléseket mutató szavakat vesszük figyelembe.

Az adatok írásában attól függően, hogy uráli, török vagy orosz lexemáról van szó, az illető szakterületen elfogadott fonetikai átírást alkalmazzuk.

A fentiekből kiviláglik, hogy a kitűzött cél eléréséhez alapos uralisztikai, turkológiai és szlavisztikai ismeretekre van szükség, ez indokolja több kutató összefogását. E sorok íróin kívül részt vesz a szótár munkálataiban Rédei Károly, aki a cseremiszi–iráni lexikális kapcsolatokat helyezi korszerű megvilágításba.

A szótár címszavainak összeállításához elsősorban a tízkötetes cseremiszi–orosz értelmező szótárt (SIMarJa), V. M. Vasil'ev cseremiszi–orosz szótárát (Vas.) és Beke Ödön Mari nyelvjárási szótárát (MNYsz.) használtuk.

A cseremiszi nyelvjárások török eredetű jövevényszavait tárgyaló címszavak felépítésében annyi adatot szerepeltetünk, amennyi az etimológia szempontjából szükséges és elégséges. Ez azt jelenti, hogy az átdó alakok modern török megfelelői közül elsősorban a Volga-vidéki (csuvas, tatár, baskír) irodalmi nyelvi, nyelvjárási és nyelvjárástörténeti adatokat idézzük, valamint a szó középkipcak (CC) és/vagy ótörök előfordulását (Clouston etimológiai szótára vagy a *Drevnetjurkskij slovar'* – továbbiakban DTS – alapján). Amennyiben jelentéstani vagy más szempontok indokolják, az adatállomány a csuvas és volgai kipcak adatokon túl kiterjedhet valamennyi kipcak nyelvre és nyelvjárásra. Ha a cseremiszibe került török szónak nem áll rendelkezésre a középkipcak vagy ótörök kori alakja, akkor a török etimológia megalapozása érdekében valamennyi rendelkezésre álló török nyelvi adatot felsorakoztatjuk. A modern irodalmi nyelvi adatok idézésének rendjére vonatkozóan, helykímélés miatt, követjük a TESz által kifejlesztett gyakorlatot, mely szerint valamely

modern nyelvi adat mindig egy konkrét szótár adatával azonosítható, pl. a bask. hivatkozás mindig Uraksin 1996. (A bibliográfiai rövidítéseket a szótár elején közöljük.) A nyelvjárási és nyelvjárástörténeti publikációk sokfélesége miatt a nyelvjárási adatok forrását minden esetben külön jelezzük.

A forrásjelzés nélküli cseremisiz adatok a SIMarJa, a csuvasok pedig a M. I. Skvorcov által szerkesztett ČuvRSI. kiadványokból származnak.

Címzőmutatványok

čatan 'sánta'

Cser. ir. *чатам* 'хромой; имеющий укороченную или большую ногу, лапу, хромающий, искалеченный'; [U: ?votj. S K *čut* 'Lahm, Krüppel', S *čut-*, (Wichm.: MSFOu. 36: 8) G *čuŋ-* 'hinken' | zürj. V S P *čot-*, PO *čot-* 'hinken' vö. UEW 611].

T: tat. ir.: *čatan* 'хромой, хромоногий, колченогий'; K.tat.nyj. (gäy, ngb.-krš) *čatan* 'кривоногий' (TTDS 1969: 477); M.tat.nyj.(kld, mäl) *čatan* 'кривая нога' (TTDS 1993: 347); Szib.tat.nyj.(bar.) *cat* 'ограниченная двумя соединяющимися реками; междуручье'; bask. ir. *satan* 'хромой, хромоногий'; D.bask.nyj.(Eyek – Hakmar) *sata* 1.'перекресток'; 2. 'рукав реки'; csuv. nyj. A *čatan* 'хромой' (Ašm 15: 161) ← tat.; kirg. *čat* 'место соединения ног (с внутренней стороны)'; kzk. *šat* 'спайка тазовых костей'; oszm. *čatan* 1.'хромающий на обе ноги'; 2. 'нечто соединяющее одно с другим'; 3. 'некто снискивающий благорасположение более знатного или богатого лица'; 4. 'часть бедра лошади'; *čat-* 'соединяться, задеть, зацепиться, столкнуться, наткнуться, пристать'.

Vasiļev utal a cseremisiz szó baskíriai elterjedtségére az ottani cseremisiz nyelvjárásokban. A baskíriai cseremisizbe a középbaskír **čatan* 'összeakadó' alak került, mely az ÓT **čat-* 'összekapcsolódik, összeütközik, összeakad' ige jelen idejű melléknévi igenévi alakjának változatlan formában megőrzött, melléknévként lexikalizálódott formája. Az *-An* (< őstör. **-gAn*) képzésű jelen idejű melléknévi igenév a kipszak nyelvekben ritka (vö. Baskakov 1988: 452–455), l. még bask. *yılan*. A cseremisiz szó uráli etimológiája téves.

⊗ Lytkin, VokPerm. 99; ESK.

čđla 'minden, mindegyik'

Cser. ir.: *чыла* 'все, что имеется, есть, будет, необходимо; наличное'; cser. tört.: 1775: *чыля* 'весь, целый' (Sebeok – Raun 1956: 43); cser. nyj.: P B M US UJ C Č *čđla*, MK UP USj. *čđla*, JT *cđla*, JO V *calä*, K *cilä* 1.'mind, minden', 2. 'tisztá' (MNYsz 9: 3079) < őscser. **čila* (Bereczki 1992: 7, № 2); U: ?votj. S *čilk-ak* 'im ganzen, rein'; (Wichm.) G *čilk-ak*: č. *med úsoz* 'mögen

(die Körner) gleich herausfallen', (Wichmann 1906: 35) M *čilk- ak* 'ganz und gar, gänzlich', S *čilkjt* 'rein, klar' | zürj. PO *čil'* 'совсем, совершенно' < **čils* 'alles, ganz' (UEW 613).

Az UEW megjegyzi, hogy a *votják* megfelelően a *k* névszóképző, az *ak* pedig nyomatékosító partikula. A cseremisiz szóvégi *a ~ ä* redukált hangból vált teljes hanggá, mint annyi más esetben (l. Bereczki 1994: 128–129). Hangtani és jelentéstani szempontból nem merül fel számottevő nehézség a tárgyalt cseremisiz és permi szavak egybevetésénél, úgyhogy az UEW-ben alkalmazott kérdőjel elhagyható. Az UEW a fentebb felsorolt cseremisiz megfelelőkön kívül ideveszi a (Ramst) KB *cəlt* 'alles, ganz und gar' alakot is, melynek Beke a következő nyelvjárási változatait sorolja fel: UP *čilt(-ak)*, CÜ CK *Č ěəlt*, CK *čəld(-ok)*, Č *čəld(-ak)*, JT *cəlt(-ok)*, JO V *cəlt* 1. 'alle', 2. 'ganz und gar, gänzlich' (MNySz 9: 3084). Ez utóbbi cseremisiz szóban nem igazolható, hogy a szóvégi *t* (*ð*) képző, így a hangalak és a jelentés hasonlósága ellenére el kell választani a két lexémát. Ez utóbbi szó kapcsolatban van viszont a cser. P CÜ *d'əlt*, B CK Č JT *jəlt*, UP *jilt-ak*, UJ *jəlt-ak*, K *jəlt* 'sauber, rein, ganz (adv.); sehr, ganz' (MNySz 2: 423), továbbá a P Bjp M CÜ *jəlt*, B UP USj. *jəlt(-ak)*, MK *d'əlt-ak*, K *jəlt(-ok)* 'ganz, völlig' (adv.) (MNySz 2: 365–366) szavakkal. A cser. *jəlt* stb. átkerült a csuvasba is (l. Bereczki 2002: 168). A szókezdő *č, c ~ j*, továbbá a szóbelseji *a ~ ä* alternáció teljesen ismeretlen a cseremisizben. Lehetséges, hogy ezek a szavak kései őscseremisiz-korban átvett Vetluga–Volga–Vjatka vidéki szubsztrátumi eredetű jövevények.

⊗ Wichmann: FUF 6: 35, Toivonen: FUF 20: 59; Lytkin: SFU 2: 120, ESK.

čonga 'domb, halom, emelkedés, domb csúcsa'

Cser. ir.: *чона* 'холм, пригорок, бугорок, горка, высота, возвышенность, возвышенное место; местность, возвышающаяся над окружающим'; cser. nyj.: UJ C *čonga*, JT *congə* 1. 'Hügel, Anhöhe', 2. 'Bülte' (MNySz 9: 3151), B *čöngä*, JT *cöngə* 'Hügel, Anhöhe' (uo. 3174), M MM MK U C *čungə*, ČČ JT JO V *cungə*, K *cəngə* 1. 'Hügel, Anhöhe' (M MK), 2. 'Haufen' (M MK U JT), 3. Knödel, Klößchen (aus Fleisch, Hanfsamen usw.), 4. Kniescheibe (KA) (uo. 3191–3192); U: mord. M *čonga* 'Insel' (Bereczki 1992: 91).

A felsorolt cseremisiz szavak a konsonantizmus és a jelentésbeli egyezések folytán a vokalizmus ingadozása ellenére kétségtelenül közös eredetre mennek vissza. Az UEW (47) kérdőjellel egy konsonantizmusa miatt rendkívül kétes *vogul*, s az óm. *ság* 'Hügel, Berg' szavakkal veti egybe a tárgyalt cseremisiz alakokat. A m. *ság* szó azonban a cser. JT *šungə* 'Hügel', JO V *šungü* 'Urwald' szavakkal függ össze (l. lentebb). A cser. *čonga*, *čungə* és a mordM *čonga* szó mind a cseremisizben, mind a mordvinban iráni átvétel vö. osz. *čong* 'csúcs' (l. Abaev 1949: 447). Mivel közös volgai alapnyelvet nem lehet feltenni, a

cseremisiz és a mordvin szó párhuzamos kölcsönzés, amire más példákat is találunk (vö. Bereczki 1992: 91–96).

⊗ Gordeev 1985: 101; UEW 47; Bereczki 1992: 91: 103.

eŋam 'láng nélkül ég, izzik, parázslík'

Cser. ir.: *энам* 'тлеть, гореть без пламень'; cser. nyj.: P B U USj. C Č *eŋam*, M *eŋam*, JO V *eŋäm*, K *eŋgäm* 1. 'verbrennen, versengt werden', 2. 'dürr werden, vertrocknen', 3. 'gebräunt werden, abbrennen (in der Sonne)' (MNYsz 2: 264) [U: ? zürj. (Savvaitov, mitg. Wichm.: FUF 16: 210) *jŋ* 'Flamme', (Wied.) *jŋ*; *jŋal-* 'flammen, entbrennen'; *jŋed-* 'entzünden'] ostj. (164–165) Vj. *jŋläl-* 'am Feuer rösten', Kaz. *jaŋal*; ung. *ég* 'brennen' (UEW 26)].

T: csuv. ir.: *ән*- 1. 'опаляться, обгорать; пригорать', 2. 'выгорать, сгорать (на солнце)'; *әнt-* 1. 'палить, опаливать; обжигать', 2. 'бить'.

A hegyi *eŋgäm* alapján ítélve az első szótag magánhangzója korábbi **i*-re megy vissza, a keleti *e* másodlagos. Ilyen a cser. *eŋäž* 'málna' szó például, vö. Bereczki 1992: 8, № 8.

A szó a VB₂ **iŋ-* 'pislákol' (< ÓB **iŋ-*) óbulgár kori átvétele. Az ige tőalakban nem őrződött meg a török nyelvekben, csak a belőle képzett főnév, vö. ÓT *iŋir* 'рассвет, предрассветные сумерки' (DTS 211) < *iŋ-* + *-q(a)r*, vö. Sevortjan 1974: 355. A VB₂ **iŋ-* alakban hiányzik a *y*-protézis. Räsänen (ČLČ 127) és az UEW (26) feltételezése a cseremisiz alakok csuvas eredetéről téves, (a csuvasban szabályosan *yən-* lenne várható), a csuv. *ән-* maga is jövevény a másik, VB₁ nyelvjárársból (ÓB **iŋ-* > VB₁ **ëŋ-* → középcsuv. *ән-* > csuv. *ән-*). Tovább erősíti a cseremisiz ige VB₁ kölcsönzésének tényét, hogy az ige tranzitív-kauzatív képzős alakja is átkerült a cseremisizbe, vö. cser. P B M U C Č JT JO V *eŋdem*, K *eŋdem* 1. 'scheinen (Sonne), 2. verbrennen, sengen (Sonne)', 3. schlagen (mit der Faust), jm einen Faustschlag versetzen' (MNYsz. 2: 265–266), vö. csuv. *әнt-* ← VB₁ **ëŋd-* < ÓB **iŋd-*. A cseremisizben a kölcsönzött igék szinte kivétel nélkül a II. konjugációhoz tartoznak, az *eŋam* stb. azonban az I.-höz. Ez közvetve azt valószínűsíti, hogy korábban volt a cseremisizben egy fgr. eredetű 'ég' ige, (vö. UEW 26), de ezt a hasonló hangzású volgai bulgár alak kiszorította.

⊗ MUSz 766; Szinnyi NyK 38: 278; Wichmann: FUF 16: 210; NyH⁷; EtSz; SzófSz; FUV; Rédei: NyK 67: 117; MSzFgrE; TESz.

örдәž 'oldal; távoli, idegen'

Cser. ir. *эрде* 'бедро; часть ноги человека или животного от таза до колена'; *өрдыж* 'бок; правая или левая часть туловища'; cser. tört.: 1775: *эрдежъ* 'бок, ребро' (Sebeok – Raun 1956: 59); 1785 (Damaskin): *эрдежъ* 'ребро' (Sergeev 2003: 409); cser. nyj. P B M C Č JT *erde*, UP USj.

US *erðā*, UJ *örðā*, MK JO V *erðā*, K *ärðā* 1. 'Oberschenkel' (MNySz. 2: 280); P B M V *örðōž*, MK *örðūž*, UJ C JT *örðāž*, Ć JO K *örðāž* 1. Seite', 2. fern, fremd (Mensch, Dorf)' (MNySz. 5: 1737) < őscser. **erðā*; **örðāž* (Berezcki 1992: 47, № 242); U: mord. (Paasonen 1903: 92) E M *ir'deš*, E *ir'diš* 'Rippe'| votj. S K *urd*, S *urd-li*, K *urd-lš* 'Rippe' (*li* 'Knochen'), S K (Wichm.) G *urdes* 'Seite' | zürj. S *ord-li*, P *ord-vj*, PO *ord-li* 'Rippe' (*li*, *li*, *vj* 'Knochen, Gräte'), S *orde*, P *erde* (Postp.) 'zu', I *orde* 'die aufrechtstehenden Seitenbretter im Schlitten' | lapp. N *ær'te* 'slope at the bottom of river or lake; the side (when speaking of being laid or lying on the side, of boa tor carcass)' < **ertä* 'Flanke, Seite' (UEW 625).

Az UEW megjegyzi, hogy több kutató – kérdőjellel E. Itkonen is (FUF 31: 178) – idetartozónak vélte az *erde* 'Schenkel' szót is, ez azonban szerinte jelentéstani okokból nem lehetséges. Az UEW szerint a cser. *örðāž* szó jelentése 'Schenkel', s ebből valóban nem magyarázható a 'Seite' jelentésű szó. Az orosz szótárakban viszont mindig az or. *бедро* szóval adják vissza a cseremisiz szó jelentését, s ez egy olyan testrészt jelöl, amely a medencecsonttól a térdhajlatig húzódik, s magába foglalja a csípőt is. Ebből viszont már fejlődhet 'oldal' jelentésű szó. Egyébként a fentebb idézett 1775. évi cseremisiz nyelvtan első helyen a szó 'oldal' jelentését közli.

A cser. *örðāž* szó 'távol, idegen' jelentése csuvas tükörfordítás. A csuv. *ajak* 'бок; сторона; грань' (< ÓB **äyäk*, vö. ÓT *äyāgū* 'properly 'rib' as an anatomical term; also used metaph. for 'the rib of a tent' etc., Clauson 1972: 272) szónak is van hasonló jelentése egy *borda* → *oldalborda* → *oldal* → **külső oldal* → *távol* történeti jelentésváltozás lejátszódásának eredményeképp, pl. *ajakka* 'távolra, messzire', *ajakran* 'távolról, messziről' stb. Több finnugor nyelvben az 'oldal' + 'csont' jelentésű szó összetétele 'bordát' jelent, amint azt az UEW (625) is megjegyzi: „In mehreren Sprachen (Mord., Wotj., Syrj.) ging eine Bedeutungsentwicklung 'Seite' → 'Rippe' vor sich”. Hozzátehetjük, hogy a cseremisizben is ez történt, vö. cser. B *örðōž-lū*, UJ JP *örðāž-lū* 'Rippe' (*lū* 'Knochen') (MNySz 5: 1737). A szóban forgó folyamat nyilván még a finn-permi korban ment végbe, hiszen valószínűtlen, hogy ennyi nyelvben egymástól függetlenül azonos jelentésfejlődés zajlott volna le. Az *s képzőt illetően is hasonló megállapítást kell tennünk.

⊗ Europaeus: Suomi 1868: 72; Budenz: NyK 7: 30; Munkácsi: KSz 4: 378; Jakobsohn, ArUgrof. 206; Uotila, SyrjChrest. 128; Moór: ALH 2: 383; E. Itkonen: FUF 31: 178, 214, 271; Collinder, CompGr. 123; MSzFgrE (unter *oldal*); ESK.

ǎstem 'tesz, csinál'

Cser. ir. *ыштем* 'делать, сделать; действовать, проявлять (проявить) деятельность; заниматься, заняться, быть занятым чем-л.'; cser. nyj.: P B UJ C Ć JT *ǎstem*, P UJ JT *štem*, K *ǎstem* 'machen, tun, zubereiten, verfertigen; kosten, wert sein' (MNySz 2: 301) < ő s cser. **ištǎ-* (Bereczki 1992: 8, № 10); U: zürj. S *ešti-*, P *ješti-*. PO *ješti-* '(mit etw.) fertig werden (S P PO), fertig, od. vollendet werden (Arbeit); (zu etw. Zeit haben; (etw. tun) können, rechtzeitig hinkommen; reifen, reif werden (S P); zur rechten Zeit wohin kommen' (PO) | fi n n. *ehiti-* 'Zeit haben, Zeit finden, etw. schaffen, können'; est. *ehe* (Gen. *ehte*) 'Schmuck', *ehiti-* 'sich schmücken, sich putzen', *ehita-* 'ziern, schmücken, putzen, zurüsten, ausrüsten, errichten, bauen' | lapp N *ǎstǎ-* 'have time, leisure (to do something); be available, not be required' < **ešte-* 'Zeit haben, fertig werden' (UEW 626).

A cser. *ǎstem* ige jelentése csuvas hatásra kibővült. Csuvas tükörfordításnak tekinthető a 'szül' jelentés: cser. *aza ǎstem* 'gyereket szül' ~ csuv. *ǎca tu-* 'fiat szül' (*tu-* 'csinál'). Mind a csuvasban, mind a tatárban gyakori jelenség, hogy az onomatopoetikus szavakat a 'csinál, tesz' jelentésű ige kitételével igésítik, s ez a cseremiszben is előfordul: cser. M *opsǎže wola, šoldǎr-ǎoldǎr šten šokten wola* 'die Türe fällt herunter, fällt mit große Gepolter herab' (MNySz 7: 2429) ~ csuv. *kǎmǎl ukǎa šankǎr-šankǎr tǎvat* 'az ezüstpénz zörög' (*tǎvat* 'csinál') ~ tat. *jalt-jǎlt it-* 'fel-fel villan' (*it-* 'csinál').

⊗ Lindström: Suomi 1852: 15; MUSz 12, 140, 153, 342; Wiklund: MSFOu 10: 238; Genetz: Suomi1897/3/13: 35, VähKirj 23/2: 35; Setälä, ÅH 130, 209, 276, 294; WV 25; Wichmann, Tschert 49; Toivonen: Vir 1932: 55–56, MSFOu 67: 380, FUF 32: 20; Uotila: MSFOu 65: 76, SyrjChr. 73; Ravila: 25: 15; Steinitz, FgrVok 31, DEWO 316; E. Itkonen: FUF 29: 261, FUF 31: 175, UAJb 28: 69, LpChr. 77; Posti: FUF 31: 51; Fokos ALH 3: 259, NyK 55: 38; SKES; Joki: Vir 1955: 279, FUFA 32: 51; Collinder, CompGr. 389; Lytkin, VokPerm. 138; ESK; Rédei, SIW 97.

ǎštǎr 'posztókapca'

Cser. ir.: *ыштыр* 'онуча, портянка, длинная широкая полоса ткани для обмотки ноги'; cser. nyj.: P B M UJ C Ć JT *ǎštǎr*, P UJ *štǎr*, US *ištǎr*, MK *ištír*, V *štǎr*, JO K *ǎštǎr* 'Fußlappen, Beinwickel' (MNySz 2: 302); U: votj. S *ištír*, K *ǎštǎr* 'Fußlappen, Fetzen' (Wichm. FUF 12: 129) G *ištír*, M *ištír* 'Fußbinde aus grobem, wollenem Tuch' < **šštǎr-rǎ* 'Fußlappen' (UEW 827);

T: tat. ir. *ištír* 'портянка, онуча, обмотка'; K. tat. nyj. (gäy.) *ištír* 'человек медлительный в движениях; неаккуратный, неряшливый, неопрятный' (TTDS 1969: 530); bask.ir. *ištír* 'онучи'; D. bask. nyj. *ištír* 'портянки'; ? K. bask. nyj. *ištír* 'гвоздь в оси телеги'.

A szó a cseremiszből minden bizonnyal kései őscseremiszből jövevény, amit az bizonyít, hogy az alakváltozatok között a cseremiszből egymástól távoli nyelvjárásokban is előfordul a szókezdő magánhangzó hiánya. E szóra a korábbi korokban is első szótagi hangsúlyt lehet feltenni, ilyen helyzetben pedig a cseremiszből hangtörténetben nem indokolt a szókezdő magánhangzó lekopása. A szókezdő felső nyelvallású magánhangzók redukálódása, majd lekopása a VB₁ nyelvjárás sajátossága (vö. Agyagási 1999, 2001), ugyanakkor a cseremiszből nyelvjárásokba került szó nem török eredetű. A tárgyalt szavak feltehetően valamilyen ismeretlen nyelvből származó kölcsönzések, melyek még az óbulgár korban (tatárjárás előtt) kerültek be a volgai bulgár nyelvjárásokba. A szókezdő magánhangzót megőrző alakok a VB₂ nyelvjárásból, míg a szókezdő vokálist elvesztő alakok a VB₁ közvetítésével vándoroltak tovább a cseremiszből, votjákba, tatárba és baskírba.

⊗ Munkácsi: NyK 18: 114; ÁKE 628; Wichmann: FUF 12: 129, TscherT 49; Räsänen: MSFOu. 50: 94 Anm., EtWbTürkSpr. 168; Uotila: MSFOu 65: 43; SKES; Mägiste: Vir. 1959: 327.

jüt 'éjszaka'

Cser. ir.: *ǰǰd* 'ночь'; cser. tört.: 1775: *ють* 'ночь' (Sebeok – Raun 1956: 55); cser. nyj.: P M MK UJ CŰ *düt*, B USj. US *jüt*, UP *üt*, JT *jüt*, CK ČN JO JP V *jüt*, K *jät* 'Nacht' (MNYsz 2: 597); < őscser. **jut*. [U: osztj. (100) Trj. DN O *ät* 'Nacht', OL 212) (Lok.) V DN *itən*, Kaz. *jetən*, 'Abend; abends' | vog. (Kann., mitg. Liim.: MSFOu 127: 179) TJ *jüt*, KU *ē'*, So. *ēti* 'Abend, Nacht' (+ szam.) < **jits* (**jütš*) 'Abend, Nacht' (UEW 99)].

Az UEW az első szótagra PU *i*-t vagy *ü*-t következtet ki. Az obi-ugor és a szamojéd alakok alapján ez helyesnek tűnik. Az őscseremiszből viszont *u*-t lehet feltenni az első szótagban. A nyugati cseremiszből, de a vele határos keleti nyelvjárások is egyöntetűen erre mutatnak. Analógiás példa a cser. k. *jür* ~ ny. *jur* 'eső' (vö. csuv. *jur* 'hó'). A cseremiszből szót nem lehet egyeztetni a vele egybevetett uráli szavakkal, és az őscseremiszből alak **jüde* formában való rekonstrukciója – vö. Adamović 1985 – is téves.

⊗ Klapr. 198; ÁKE 236; Setälä: JSFOu 30/5: 40; Beitr. 70; Toivonen: FUF 16: 226; Beke: Nyr 53: 15; Sz. Kispál: MNY 34: 14, 233; FUV; SKES; Collinder, CompGr. 406; Steinitz, DEWO 199, 217.

kajem 'megy, utazik'

Cser. ir.: *каем* 'идти, передвигаться в пространстве, ступая ногами (о человеке, животном)'; cser. tört.: 1775: *каемь* 'иду впредь' (Sebeok – Raun 1956: 124); 1785 (Damaskin) *кеёмь* 'иду' (Sergeev 2003: 186); Cser. nyj.: P B M U C Č *kajem*, JO V K *kejem* 'gehen, fahren' (MNYsz 3: 612–613). [U: ?

finn. *käy-* (Präteritalstamm: *käv-*) 'gehen; geschehen, vor sich gehen, ablaufen', *kävele-* 'gehen, wandern'; est. *käi-* 'gehen, in Gang sein, in Bewegung sein' < **käwe-* 'gehen' (UEW 654–655)].

T: csuv. *kay-* 'глагол, обозначающий движение по направлению от говорящего – перевод зависит от способа передвижения: идти, уходить, ехать, уезжать, улетать, отправляться и т.д.'

Az UEW szerint: „Die Zusammenstellung ist aus lautlichen Gründen unsicher. Für die Vokalentsprechung tscher. *W ä* (> *e*: *keje-*, *ke-*) ~ *O a* (< **ä*) der ersten Silbe gibt es nur wenige und unsichere Belege (vgl. E. Itkonen: FUF 31: 203)”. A cser. ny. *ä* > *e* hangváltozásra nincs példa, csak a fordítottjára (l. Berczki 1994: 100–102). A k. *a* ~ ny. *ä*, *e* megfelelés csupán néhány, feltehetően nem is a csuvasból, hanem a volgai bulgár más nyelvjárásaiból kölcsönzött szóban fordul elő (további példákat l. Berczki 1994: 91). Ezekben a szavakban legtöbb esetben csak a Volga jobb partján élő hegyi cseremisizeknél van *e*. A legvalószínűbb magyarázat az lehet, hogy ide a mongolok előli meneküléskor egy kisebb VB₁ típusú nyelvjárást beszélő bolgár-török csoport telepedett be, s ezeknek a nyelvéből kerültek át a kérdéses szavak. A csuvas *kay-* középcsuvas **käy-* alakra mehet vissza (melynek lehetett **key-* változata más volgai bulgár nyelvjárásokban), de ezen alakváltozatoknak nincs megfelelése a többi török nyelvben. A csuv. *kay-* ige kései tatár jövevényként való tárgyalásának (← modern tat. *qayt-* 'возвращаться, ехать обратно' < ÓT *qai-* 'поворачиваться, оборачиваться' DTS 406, vö. Fedotov ESČ 1: 211–212) ellentmond a szó széleskörű segédigei használata a csuvasban. Mind a cseremisiz *kajem* ~ *kejem*, mind a csuvas *kay-* szó számos páros ige modifikátoraként is használatos: cser. *čonestân kajem* 'elrepül' ~ csuv. *věsse kaj-* 'ua.' (tkp. 'repülve elmegy'); cser. *erten kajem* 'elhalad vmi mellett, utolér' ~ csuv. *irtse kaj-* ua. (tkp. 'elhaladva megy'); cser. *lektân kajem* 'elmegy' ~ csuv. *tuxsa kaj-* ua. (tkp. 'kimenve megy'); cser. *nalân kajem* 'elvisz' ~ csuv. *ilse kaj-* (tkp. 'véve megy'); cser. *örân kajem* 'elcsodálkozik' ~ csuv. *tělense kaj-* ua. (tkp. 'csodálkozva megy'); cser. *pokten kajem* 'üz, üldöz' ~ csuv. *χüterse kaj-* ua. (tkp. 'üldözve megy'); cser. *šongem kajem* 'megöregszik' ~ csuv. *vatälsa kaj-* ua. (tkp. 'öregedve megy').

⊗ Lindström: Suomi 1852: 53; Budenz: NyK 6: 385; VglWb 216–217; Genetz: Suomi 1897/3/13: 28, VähKirj. 23/2: 28; Setälä: JSFOu 14: 39; Wichmann: FUFA 16: 44, TscherT 58; Räsänen: MSFOu. 48: 3, EtWbTürkSpr. 221; Lakó: MNy 37: 96, Anm.; E. Itkonen: FUF 31: 205, LpChr. 124; SKES; K. Sal: NyK 67: 343.

kök 'sötétszürke (lőszín)'

Cser. ir.: *kök* 'сивый, синевато-серый'; cser. nyj. P B UJ C Č JT K *kök* 'dunkelgrau (nur für Pferde benützt)' (MNYsz 3: 955); k ~ ny. *kök* 'темносерый, сивый' (Isanbaev 1994: 80). [U: m. *kék*].

T: csuv. tört.: 1769: *квѣкъ* 'синий' (Soč. 35); csuv. ir. *kāvak* 1. 'синий, голубой', 2. 'серый', 3. 'седой', 4. 'сивый (конь)', 5. 'сизый', 6. 'краска'; csuv. nyj.: A *kāvak* 'синий, сизый, серый, голубой; зеленый' (Ašm. 7:91); tat.ir. *kük* I. 1. 'синий, голубой; лазурный', 2. 'сивый (о масти лошади)'; *kük* II. 'небо'; K. tat. nyj. (t.ya.-trx) *kük* 'серый' (TTDS 1993: 204); M. tat. nyj. *kük* 'Himmel' (Kakuk 1996:155); bask. ir. *kük* 1. 'синий, голубой', 2. 'посинельный, посиневший', 3. 'серый, седой, голубоватый', 4. 'сивый (о масти лошади)'; K. bask. nyj. (Qǎđǎl, Měyäs) *kük* 'масть лошади'; kirg. *kök* 1. 'небо', 2. 'синий, голубой', 3. 'синька', 4. (о растениях) 'зеленый, незрелый', 5. ист 'цвет траура (синий) по умершему феодалу, монаху', 6. (о масти) 'серый, сивый'; kzk. *kök* 1. 'синий, голубой'; 'серый (о масти скота), 2. 'зелень'; krm. *kök* 1. 'небо', 2. 'голубой, темно-синий'; krč.blk. *kök* 1. 'голубой, синий', 2. 'раняя весенняя трава'; nog. *kök* 1. 'небо, небесный', 2. 'голубой, синий', 3. 'зелень', 4. 'серый (о масти животных)' < Kkipcs. **kök*, vö. CC *kök* 1. 'Himmel', 2. 'blau, blauum' < OT *kök* vö. *kök* 'the sky; sky-coloured, blue, blue-grey' (Clauson 1972: 708).

A cseremis nyelvjárásokba **kök* alak kerülhetett a korai középkipsak korban – kizárólag lőszínnévként. A kölcsönzés forrása bármelyik, vagy egyidejűleg több középkipsak kori volgai kipsak nyelvjárás lehetett. (A m. *kék* alak honfoglalás előtti bulgár-török jövevényszó, vö. EWUng 721).

⊗ Räsänen TLC 40.

ladra 'alacsony növéssű, zömök, ágas-bogas'

Cser. ir.: *ладыра* 1. 'раскидистый, ветвистый; с широко разросшимися ветвями; широко расходящийся в сторону', 2. 'приземистый; малорослый и плотный по сложению (о человеке или животном)'; cser. nyj.: P B U C Č J V *ladra*, K *ladōra* 'niedrig (Mensch, Tier); weitverzweigt (Baum)' (MNYsz 4: 1159); C Č ČN *ladra*, K *ladōra* 'niedrig, untersetzt, stämmig, gedrungen'; CŪ ČN l. *pušenge* 'weiterverzweigter Baum' (MNYsz 4: 1270–1271); CK *lōdōra* 'weiterverzweigt' (MNYsz 4: 1317); U: mord. E (Paas.) *ladra* 'zwergwüchsig, mit weitverzweigter Krone' (← csuv.)

T: csuv. tört.: 1769: *лотры* 'низкий' (Soč. 39); csuv. nyj. V *lotra*, A *lutra* 'низкий' (Ašm. 8: 94).

A cseremis alakváltozatok közül a *ladra* az eredetibb. A csuvas alakok is emellett szólnak. Az első szótagi *a* megjelenése elsősorban a szóvégi hangsúlyos *a* hatásával magyarázható a keleti nyelvjárásváltozatokban. Ugyanilyen

alakváltozatokat találunk a lentebb idézett cser. *šaldra*, *šoldra*, *šöldra* szóban. A cseremiszi alakváltozatok hangtani szempontból származhatnának a csuvasból, de valószínűbb, hogy szubsztrátumelemmel van dolgunk. A csuvas szónak nincs megfelelése más török nyelvekben (ezekben nincs szókezdő *l*). A cseremiszi több tucat *-dra* végződésű szó van. Ezek egy részének megfelelése van a csuvasban, pl. cser. *šaldra*, *šoldra*, *šöldra* 'nagy szemű, ritka, gyér' ~ csuv. (Ašm. 17: 219) *šultāra*, *šoltāra* 'hatalmas, nagy szemű', többségük azonban ismeretlen etimológiájú, mint amilyen pl. a cser. *čōdra* 'erdő'. A legkézenfekvőbb magyarázat a tárgyalt szavak esetében az, hogy a cseremiszi és a csuvas *-dra*, *-dōra*, ill. *-tra*, *-tāra* végződésű szavak egy ismeretlen szubsztrátumnyelvből származnak. Egyik-másikuk csuvas közvetítéssel is kerülhetett a cseremiszibe.

⊗ Räsänen ČLČ 253; Fedotov 1990: 309.

undār 'hód'

Cser. ir.: *умдыр* 'бобр; грызун с ценным мехом; живущий колониями по лесным рекам'; cser. tört.: 1775: *ýндурь* 'бобер' (Sebeok – Raun 1956: 67); cser. nyj.: МК *un-dār*, P *wüt-undur*, USj *wüt-undār* 'hód' (MNYsz 9: 3254); Ny.cser. nyj. *ändār* 'бобр' (Sav.); U: votj. (Isl.) Y *kundiri*, *izzi* k. 'Gebräme, Rand, Besatz (an Mützen)' (Munk.) M *kudjro*: *miji* k. *šuba* 'mit Biber gebrämter Pelz'.

T: csuv. ir. *χántār* 1. 'бобр, бобровый', 2. 'бобер, бобровый мех', 3. 'опушка, оторочка, окантовка, кайма'; csuv. nyj. A *χántār* 'бобер, тесьма, оторочка' (Ašm. 16: 340) < ÓB **χundur*; tat. ir. *kōndīz* 'бобр, бобер, бобровый'; M. tat. nyj. *kōngīz* 'Biber' (Kakuk 1996: 152); bask. ir. *qōndōz* 'бобр, бобровый' < ÓT *qunduz* 'beaver' (Clauson 1972: 635).

A kései őscseremiszi az ócsuvas **χundur*, míg a votják a VB₁ **χündiri* alakot kölcsönözte a kései óbulgár korban.

⊗ Wichmann, Tschuw. Lehnw. 77; Räsänen ČLČ: 236; Doerfer TMEN III № 1534; Rédei – Róna-Tas 1983: 10; Fedotov 1990: 263; Blagova 2000: 146; Agyagási 2001b: 7.

Rövidítésjegyzék

bask. ir. = baskír irodalmi nyelvi adat Uraksin 1995 alapján idézve

CC = Codex Cumanicus, Grønbech 1942 alapján idézve

cser. tört. = cseremiszi történeti adat

csuv. ir. = csuvas irodalmi nyelvi adat Skvorcov 1982 alapján idézve

csuv. tört. = csuvas történeti adat

D. bask.nyj. = déli baskír nyelvjárási adat Maksutova 1970 alapján idézve

K. bask. nyj. = keleti baskír nyelvjárási adat Maksutova – Išbulatov 1970 alapján idézve.
 Kkipcs. = középkipcsak alak
 kirg. = kirgiz adat Judahin 1965 alapján idézve
 krč.blk. = karacsáj-balkár adat Tenišev – Sujunčeva 1989 alapján idézve
 krm. = karaim adat Baskakov – Zajončkovskij – Šapsan 1974 alapján idézve
 K.tat.nyj. = központi tatár nyelvjárási adat
 kzk. = kazak adat Mahmudov - Musabaev 1987 alapján idézve
 M.tat.nyj. = miser tatár nyelvjárási adat
 oszm. = arab írásos forrásból vett török adat Radlov 1893–1911 alapján idézve
 Ny.cser.nyj. = nyugati cseremis nyelvjárási alak
 Szib.tat.nyj. = szibériai tatár nyelvjárási alak Tumaseva 1992 alapján idézve
 T = török nyelvi adatok
 tat.ir. = kazányi tatár irodalmi nyelvi adat Osmanov 1966 alapján idézve
 U = uráli nyelvi adatok

Irodalom

- Abaev, V. I. [Абаев, В. И.] (1949), *Осетинский язык и фольклор*. Наука, Москва – Ленинград.
- Adamović, Milan (1985), *Umstrittene tschuwaschische Etymologien*. UAJb NF 5: 74–97.
- Agyagási Klára (1999), *Volga-vidéki etimológiák II. Mari оηaj – csuvas may*. FUD 6: 1–13.
- Agyagási, Klára (2000), *Der sprachliche Nachlaß der Spät-Gorodec Bevölkerung in den tschuwaschischen und mariischen Mundarten*. FUD 7: 3–24.
- Agyagási, Klára (2001), *Zur Geschichte der tscheremissischen -lal-lä- und der tschuwaschischen -llal-lle- Adverbialsuffixe*. *Studia Etymologica Cracoviensia* 6: 9–14.
- Agyagási Klára (2001b), *Középbulgár nyelvjárások, középbulgár nyelvéllapot*. In: Károly László – Kincses Nagy Éva (szerk.), *Néptörténet–Nyelvtörténet. A 70 éves Róna-Tas András köszöntése*. SzTE Altajisztikai Tanszék, Szeged. 1–17.
- Agyagási, Klára [Адягаши, Клара] (2002), *Название черемис в средневековых источниках*. *Пермистика* 9. Ижевск, 102–108.
- Agyagási Klára (2003), *Egy volgai bulgár jövevényszó a mari nyelvjárásokban: šđrča 'üveggyöngy'*. *Нук* 100: 40–45.
- Agyagási, Klára [Адягаши, Клара] (2004), *Отражение северно-великорусской диалектной особенности «ёканье» в русских заимствованиях марийского языка*. *Slavica* 33: 43–53.
- Agyagási, Klára [Адягаши, Клара] (2005a), *Ранние русские заимствования тюркских языков Волго–Камского ареала I*. *Studies in Linguistics of the Volga-Region Vol. II*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Agyagási, Klára [Адягаши, Клара] (2005b), *Отражение диалектных особенностей некоторых русских заимствований в марийском языке*. *Slavica* 34: 39–47.

- Agyagási, Klára [Адягаши, Клара] (2006) Некоторые миконимы русского происхождения в лексическом составе марийского языка. *Slavica* 35: 21–30.
- Ašm = Ašmarin, N. I. [Ашмарин, Н. И.] (1928–1950), *Словарь чувашского языка* 1–17. Казань – Чебоксары.
- Baskakov, N. A. – Zajončkovskij, A. – Šaršan, S. M. (szerk.) [Баскаков, Н. А. – Зайончковский, А. – Шапшал, С. М. (ред.)] (1974), *Караимско–русский словарь*. Издательство «Русский язык», Москва.
- Baskakov, N. A. [Баскаков, Н. А.] (1988), Причастие. In: *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Морфология*. Отв. ред. Э. Р. Тенишев. Наука, Москва. 444–478.
- Bereczki Gábor (1983), A Volga-Káma vidék nyelveinek areális kapcsolatai. In: Balázs János (szerk.), *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest. 207–236.
- Bereczki Gábor (1992), Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte II. SUA 34. Szeged.
- Bereczki Gábor (1994), Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte I. SUA 35.
- Bereczki Gábor (2002), A cseremisiz nyelv történeti alakítása. *Studies in Linguistics of the Volga-Region. Supplementum I*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Bereczki CserChr = Bereczki Gábor (1990), *Chrestomathia Ceremissica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Blagova, G. F. [Г. Ф. Благова (отв. ред.)] (2000), *Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на букву «К»*. Издательство Индрик, Москва.
- Clauson sir G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press.
- Doerfer TMEN I–IV = Doerfer, Gerhard, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- DTS = Надеяев, В. М. – Насилов, Д. М. – Тенишев, Э. Р. – Щербак, А. М. (Ред.) (1968), *Древнетюркский словарь*. Наука, Ленинград.
- EWUng = Benkő Loránd (szerk.) (1993–1995), *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fedotov, M. R. [Федотов, М. Р.] (1990), *Чувашско-марийские языковые взаимосвязи*. Издательство Саратовского университета, Саранский филиал, Саранск.
- Fedotov ESĈ = [Федотов, М.Р.] (1996), *Этимологический словарь чувашского языка* 1–2. ЧНИИ, Чебоксары.
- Gordeev, F. I. [Гордеев, Ф. И.] (1979), *Этимологический словарь марийского языка*. Том 1. (А–Б). Марийское книжное издательство, Йошкар-Ола.
- Gordeev, F. I. [Гордеев, Ф. И.] (1983), *Этимологический словарь марийского языка*. Том 2. (В–Д). Марийское книжное издательство, Йошкар-Ола.
- Gordeev, F. I. [Гордеев, Ф. И.] (1985), *Историческое развитие лексики марийского языка*. Марийское книжное издательство, Йошкар-Ола.
- Grønbech, Kaare (1942), *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhagen.

- Isanbaev, N. I. [Исанбаев, Н. И.] (1989), *Марийско–тюркские языковые контакты. Часть первая. Марийское книжное издательство, Йошкар-Ола.*
- Isanbaev, N. I. [Исанбаев, Н. И.] (1994), *Марийско–тюркские языковые контакты. Часть вторая. Марийское книжное издательство, Йошкар-Ола.*
- Itkonen, Erkki (1954), *Zur Geschichte des Voklasmus der ersten Silbe im Tschere-missischen und in den permischen Sprachen.* FUF 31: 149–345.
- Judahin, K. K. [Юдахин, К. К.] (1965), *Киргизско–русский словарь.* Издательство «Русский язык», Москва.
- Kakuk Zsuzsa (1996), *Mischärtatarische Texte mit Wörterverzeichnis.* SUA 38.
- Mahmudov, N. G. – Musabaev, G. [Махмудов, Х. – Мусабаев, Г.] (1987), *Казахско–русский словарь.* Главная редакция Казахской Советской Энциклопедии, Алма-Ата.
- Makšutova, N. N. – Išbulatov, N. N. [Максютова, Н. Х. – Ишбулатов, Н. Х.] (1970), *Словарь башкирских говоров (Восточный диалект).* Академия Наук СССР, Уфимский институт языка и литературы, Уфа.
- Makšutova, N. N. (szerk.) [Максютова, Н. Х. (ред.)] (1970), *Словарь башкирских говоров. Южный диалект.* Башкирский Филиал Академии Наук СССР, Уфа.
- MNySz = Beke Ödön (1997–2002), *Mari nyelvjárási szótár 1–9.* BDTF Úralisztikai Tanszék, Szombathely.
- Osmanov, M. M. [Османов, М. М. (ред.)] (1966), *Татарско–русский словарь.* Издательство «Советская Энциклопедия», Казань.
- Paasonen, Heikki. (1903), *Mordvinische Lautlehre.* MSFOu 22.
- Radlov, V. V. [Радлов, В. В.] (1893–1911), *Опыт словаря тюркских наречий I–IV.* Санкт–Петербург.
- Rédei, Károly – Róna-Tas, András (1983), *Early Bulgarian Loanwords in the Permian Languages.* AOH 37: 3–41.
- Róna-Tas 1982: Róna-Tas, András, *Loan-words of Ultimate Middle Mongolian Origin in Chuvash.* SUA 17: 66–134. Szeged.
- Sav. = Savatkova, A. A. [Саваткова, А. А.] (1981), *Словарь горного наречия марийского языка.* Марийское книжное издательство, Йошкар-Ола.
- Scherner 1977 = Bernd Scherner, *Arabische und neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen.* Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Sebeok – Raun 1956 = *The First Cheremis Grammar (1775).* A Facsimile Edition with Introduction and Analysis by Thomas A. Sebeok and Alo Raun. Chicago.
- Serebrennikov, B. A. [Серебренников Б. А.] (1953), *Изоглосные явления чувашского и марийского языков.* In: Баскаков, Н. А. (Отв. ред.), *Академику Владимиру Александровичу Гордлевскому к его семидесятилетию.* Сборник статей. Издательство Академии наук СССР, Москва, 231–242.
- Sergeev, O. A. [Sergeev, O. A.] (2003), *Из истории отечественной лексикографии. Словарь черемисского языка с российским переводом.* Йошкар-Ола.
- Sevortjan, E. S. [Севортян, Э. С.] (1974), *Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на гласные.* Москва.
- Skvorcov, M. I. (red.) [Скворцов, М. И. (ред.)] (1982), *Чувашско–русский словарь.* Издательство Русский язык, Москва.

- SI_{MarJa}. = Словарь марийского языка 1–10. Марийское книжное издательство (1–6), Марийский Научно-Исследовательский Институт (7–10), Йошкар-Ола, 1990–2005.
- Soč. = Сочинения, принадлежащие к грамматике чувашского языка (1769).
- Tenišev, E. P. – Sujunčeva, N. I. [Тенишев, Э. Р. – Суюнчева, Х. И.] (1989), Карачаево–балкарский словарь. Издательство «Русский язык», Москва.
- TTDS 1969 = Mahmudova, L. T. (szerk.) [Махмудова, Л. Т. (Ред.)] (1969), Татар теленен диалектологик сүзлеге. Татарстан китап нәшрияты, Казань.
- TTDS 1993 = Ramazanova, D. B. (szerk.) [Рамазанова, Д. Б. (Ред.)] (1993), Татар теленен диалектологик сүзлеге. Татарстан китап нәшрияты, Казань.
- Tumaševa, D. G. [Тумашева, Д. Г.] (1992), Словарь диалектов сибирских татар. Казань, Издательство Казанского университета.
- Uraksin, Z. G. [Ураксин, З. Г.] (1995), Башкирско–русский словарь. Издательство Дигора, Русский язык, Москва.
- Vas = Vasil'ev, V. M. [Васильев, В. М.] (1928), Ўпымарий. СССР Калык-влак савыктыв. Моско.